

Valmisteilla oleva Új Magyar Tájszótár

Pian on kulunut viisitoista vuotta siitä, kun Új Magyar Tájszótárin työt lähtivät käyntiin Unkarin tiedeakatemian toimeksiannosta akateemikko GÉZA BÁRCZI johdolla. Kun kaksitoistavuotisen aineksenkeruun tuloksena kevääseen 1963 mennessä on koottu puoli miljoonaa tiedonantoa sanakirjaa varten, näyttää tulleen aika kertoa valmisteilla olevasta sanakirjasta ulkomaisille kielentutkijakollegoille¹.

Új Magyar Tájszótár ei ole kokonaan vailla edeltäjiä unkarin kielitieteellisessä ammattikirjallisuudessa. Vaikka käsittäisimme vanhempien sanakirjojemme murretiedot sanan ahtaassa merkityksessä vain murre-sanakirjaan johtavan tien välietapeiksi, meidän on muis-

tettava kuitenkin kaksi niin huomattavaa teosta kuin Magyar Tudós Társaságin v. 1838 painettu Magyar Tájszótár ja JÓZSEF SZINNYEI vuosien 1897 ja 1901 välillä julkaisema kaksinitäinen Magyar Tájszótár.

Viimeksi mainitun teoksen alkulauseessa toimittaja, JÓZSEF SZINNYEI, ilmaisi selvästi, mitä ns. murre-sanakirjan on sisällettävä: jokainen sellainen sana, joka ei kuulu yleiskielen sanavarastoon; jokainen sana, joka sekä rakenteeltaan että merkitykseltään tai vain joko rakenneominaisuuksiensa tai merkityksensä vuoksi poikkeaa yleiskielestä. Murre-sanakirjan tiedot ovat siis merkityksensä ja rakenteensa perusteella to-

¹ Mainittakoon tässä, että Új Magyar Tájszótárin valmistelutöistä on äskettäin ilmestynyt unkarin kielellä perinpohjainen selonteko (Magyar Nyelv LIX s. 125—143) ja sata sanartikkelia käsittävä näyte (Magyar Nyelv LIX s. 365—380). Lyhyt tiivistelmä näistä on ilmestynyt saksan kielellä (Acta Linguistica Hung. XIV s. 139—159).

delliset murresanat, jotka ovat joka suhteessa tai vain joko semanttisten tai rakenteellisten ominaisuuksiensa vuoksi yleiskielen ulkopuolella.

On luonnollista, että jos pidämme arvosteluperusteena vuosiatamme toisen puoliskon sanakirjasaavutuksia, emme voi joka suhteessa hyväksyä SZINNYEIN sanakirjaa. Kuitenkin teoksen puutteet näyttävät vielä nykyisinkin vähäisiltä sen ansioiden rinnalla. Varmin todiste siitä, miten huomattava leksikografinen aikaansaannos Magyar Tájszótár oli aikanaan, on se, että sen konseptia on voitu pitää vielä 1950-luvullakin uuden murresanakirjan, nimittäin valmistella olevan Új Magyar Tájszótárin, aineksenkeruun lähtökohtana.

Jo työmme alkuvaiheissa kävi ilmi, että uusi sanakirja jatkaa SZINNYEIN työtä; myöhemmässä vaiheessa huomattiin myös, että tuleva teos on sekä konseptinsa perusteella että ajallisesti Magyar Tájszótárin seuraaja. Koska SZINNYEIN murresanakirjan ensimmäinen nidos ilmestyi vuonna 1893, me käsittelemme sanakirjassamme vuosien 1890 ja 1960 välisen ajan painetuissa lähteissä ja käsikirjoituksissa hajallaan olevaa murresana-ainesta tarpeeksi kriittisesti ja tavalla, joka vastaa nykyisin sanakirjan toimittamiselle asetettavia vaatimuksia.

Varmasti herää kysymys, miksi työryhmämme on rajoittunut käyttämään hyväkseen pelkästään jo valmiiden murrekokoelmien aineksia. Ulkomailahan vastaavannaiset työt nojautuvat nykyään jo suurimmaksi osaksi itse paikalla suoritettuihin poimintoihin; nämä työt eivät myöskään pyri jonkin kielen, vaan yksityisen paikallismurteen koko sanaston rekisteröimiseen kyselylomakkeita käyttämällä, tai sitten pyrkimyksenä on valmistaa tällä tavalla kootusta materiaalista paikallismurteen sanakirja. Tärkein syy meidän toimintatapaamme on löydettävissä kieleemme ominaisuuksista. Täyden murresanaston kokoaminen ja

sanakirjana julkaiseminen on mahdollista ensi sijassa siellä, missä kirjakielen rinnalla esiintyy perinteellisiä, ominaisuuksiltaan yhtenäisiä ja maantieteellisestikin melko suppealle alueelle rajoituvia paikallismurteita. Niissä maissa, joissa on otettava huomioon lukuisat ja usein toisistaan vaikeasti erotettavissa olevat murteet, sanaston rekisteröimisessä ei voida hetikään lähteä kokonaisuusperiaatteesta. Tarkoituksenmukaisimmalta näyttää tällaisen kielen ollessa kyseessä korvata tämä työ murresanakirjalla, paikallissanastojen sarjalla tai hyvin organisoidulla, koko kielialueen tarkasti haravoivalla sanastonkeruulla. Asianlaita on kuitenkin niin, että emme ole keränneet elävästä kielestä ainesta erityisesti sanakirjaamme varten. Viime aikoina muuta tarkoitusta varten suoritettut sekä aineksenkeruun vuosina tapahtuneet välttämättömät keräykset näyttivät varmistavan elävän kosketuksen siihen.

Uuden sanakirjan lopulliseksi rakennekuvaksi on ehkä sopivinta lainata sellaisenaan SZINNYEIN edellä mainittua (siis varsinaiset, semanttiset ja rakenteelliset murresanat erottavaa) murresanakäsitetä. Aineksenkeruussa otettiin huomioon edellä mainitut kolme murresanakategoriaa, ja tästä jakoperusteesta pidettiin olennaisesti kiinni aivan loppuun saakka.

Työryhmän hahmoteltua tulevan sanakirjan luonnoksen aineksenkeruu pääsi käyntiin. Tiedettiin hyvin, että useat varsin tärkeätkin periaatteelliset kysymykset jäivät vielä selvittämättä, mutta näytti siltä, että näitä olisi helpompi ratkoa muutaman vuoden kuluttua, kun keruutyöstä saadut kokemuksetkin olisivat jo apuna. Aineksenkeruun menetelytapoja kuvataan perusteellisemmin edellä alaviitteessä mainituissa artikkeleissa.

Tällä tavoin jäi ennen toimittamisen alkua ratkaistavaksemme esimerkiksi, tulisiko ns. »kansan teollisuuden» sanasto, jota olimme liputtaneet alusta al-

kaen, ollenkaan mukaan sanakirjaamme, ja jos se tulisi, niin kuinka laajana ja millä tavoin valikoituna. Tätä alaa koskevan aineistomme huolellisen erittelyn jälkeen päätimme, että koska kansatiedettäkin kiinnostavat ensi sijassa sellaiset alat, jotka ovat nykypäiviin saakka säilyneet kodin piirissä (siis ne työalat, joiden hävitessä maalaisväestö valmistaa itse tietyt esineet oman käyttöönsä), niin Új Magyar Tájszótáriinkin on otettava etupäässä tällaisten työalojen ammattisanoja (kuten esim. maanviljelykseen, paimentamiseen ja karjanhoitoon, kalastukseen ja mestästykseen, rakennusten ja niiden osien valmistamiseen; sisäaskareihin: keittotaitoon ja kodinhoitoon, kehräämiseen ja kudontaan, vaatetukseen jne. liittyviä), tarkemmin sanottuna näiden työalojen sellaisia ammattisanoja, jotka muuten ovat murre sanoja. Onhan aivan selvää, että emme voi kirjata tiettyjen työalojen koko ammattisanastoa, vaan yksipuolisesti niiden kirja- ja puhekielen ulkopuolella olevaa kerrosta. Meidän on jätettävä huomioon ottamatta ns. pienammatit (esim. nahkurin, turkkurin, suutarin ja kaivontekijän ammatti,) sillä vaikka näidenkin piirissä on murre sanoja, aineksen suurin osa on loppujen lopuksi vierasta alkupe-
 rää tai yleiskieleen kuuluvaa. Määrältään vähäisen ja usein epäluotettavan murre sana-aineksen arvo olisi toisaalta tuskin oikeassa suhteessa valintaan tarvittavan työmäärän kanssa, toisaalta se poikkeaisi liikaa sanakirjan muusta, ensi sijassa maaseudun arki- ja pyhäpäivän elämää kuvailevasta aineksestä.

Oli ratkaistava myös, otettaisiinko sanakirjaamme lähteistä liputetut kiinteät sanaliitot; näillä ymmärrämme useammasta jäsenestä lekseemiksi sulautuneita kielellisiä aineksia, siis ns. appositiosanaliittoja (esim. *ablakos szemű* 'silmälasipäinen henkilö'), sanontatapoja (esim. *Őszit proba, tavaszit sárba* 'syysvilja on hyvä kylvää kuivaan, kevätvilja märkään maahan'), sanavertailuja (esim. *Jól jött, mint ablakos tótnak a hanyattesés*

'kävi huonosti' [sananmukaisesti: 'hyvin kuin silmälasipäisen slovakialaisen kaatuminen'], fraaseja (esim. *Fán van nála a barack* 'hän maksaa huonosti tms.' [sananmukaisesti: 'siinä on aprikoosi puussa']) ja sananparsia (esim. *Vén tuskónak tartós a melege*: 'lähde ei selitä tätä tarkemmin' [sananmukaisesti: 'vanhalla pölykyllä on pysyvä lämmin']).

Lähtökohta on tässä luonnollisesti ollut sama kuin yleensäkin murre sanoissa: sanastossamme on sija vain yleiskielen ulkopuolella oleville, siis luonteeltaan murteellisille, kiinteille sanaliitoille. Näiden lopullista valintaa vaikeuttaa suuresti se, että joukossa on runsaasti satunnaisia ilmauksia, jotka ovat eräiden ominaisuuksiensa perusteella murteellisia, mutta toisten perusteella yleiskieleen kuuluvia. Tilanne on helppoin niiden liittojen kohdalla, jotka ovat sekä rakenteeltaan että merkitykseltään murteellisia; ts. ainesten joukossa on murre sanoja, jotka eivät ilmaisutapana eivätkä lekseeminäkin kuulu yleiskieleen. Ratkaisu on jo vaikeampaa, kun on kysymys sellaisista sanaliitoista, jotka ovat merkitykseltään, so. ilmaisutavaltaan murteellisia, vaikka kaikki rakenneosat ovat yleiskielestä. Tällöin on olemassa vaara, että yhdestäkään jäsenestä ei tule sanakirjamme hakusanaa. Tällaiset yleiskieleen kuuluvat, sisällöltään murteelliset ainekset on käsityksemme mukaan ehdottomasti otettava mukaan sanakirjaan siinäkin tapauksessa, että niiden vuoksi olisi laadittava erityinen sana-artikkeli. Sen sijaan emme voi ottaa mukaan sellaisia sanaliittoja, jotka poikkeavat yleiskielestä vain siten, että jokin jäsenistä on rakenteeltaan murre sana.

Kuten edellä esitetystä selviää, sanaliittojen mukaanottamista tai poisjättämistä eivät siis koskaan ratkaise rakenneosat, vaan koko ilmaisutavan suhde yleiskieleen.

Meidän on käsiteltävä vielä kysymystä, mikä tulee olemaan sanakirjamme suhde ikätovereihinsa, so. SZINNYEI murre sanakirjan jälkeen ilmesty-

neisiin tai nyt tekeillä oleviin murteita käsitteleviin teoksiin ja sanakirjoihin. Tässä meidän on ensi sijassa ajateltava työmme liittymäkohtia valmisteilla olevaan »Magyar Nyelvjárások Atlasza» (Unkarin murreatlas)-teokseen, paikallislaksluksi ja paikallismurteiden sanakirjoihin (lähinnä tulevat kysymykseen BÁLINT CSÜRYN »Szamosháti Szótár», YRJÖ WICHMANNIN csángó-murteen sanakirja, KISS-KERESZTESIN »Ormánysági Szótár» ja SÁNDOR BÁLINTIN »Szegedi Szótár»). Pitkällisen ja erittäin tarkan tutkimisen ja kokeilemisen jälkeen olemme loppujen lopuksi joutuneet esittämään sanakirjassamme viitteitä atlas-ten karttoihin ja paikallismurteiden sanakirjojen artikkeleihin. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että sanakirjamme jokaisen sellaisen sana-artikkelin lopussa, jonka aineksesta kieliatlas tai paikallismurteiden sanakirjat antavat tietoja, viittaamme näihin lähteisiin. Tällä tavoin emme joudu käsittelemään uudelleen aikaisemmin ilmestyneitä tai tämän jälkeen ilmestyviä tietoja; haluamme kuitenkin kiinnittää sanakirjan käyttäjien huomion näiden teosten rikkaisiin murreasana-aineuksiin. Kieliatlatset ja paikallissanastot ovat siis Új Magyar Tájszótárin todellisia lähteitä, joihin sisältyy jokainen yksityinen murreasana-tieto sana-artikkelien loppuviitteiden muodossa.

Kun olimme selvittäneet työhön liittyvät periaatteelliset kysymykset (joista olemme tässä käsitelleet vain tärkeimpiä) ja saaneet sanalippuaineistomme aakkosjärjestykseen, oli vuorossa toimitusperiaatteiden laatiminen ja tietyn ko-artikkelimäärän valmistaminen. Toimintusohjeita ja sana-artikkelinäytteitä tutkivat kyseisten ammattialojen (murteen tutkimuksen, leksikografian, kansatieteen jne.) edustajat. Koska tämä toimikunta hyväksyi ehdotuksemme olennaisilta osiltaan, aloitimme toimitustyön, tarkemmin sanottuna sen esivaiheet, alkuperäisten laskelmien mukaisesti vuoden 1963 toisella neljänneksellä.

Toimittamisen esitöinä pidämme seu-

raavia työvaiheita: 1. Sanakirjaan pullisesti tulevien tietojen valinta ja käyttöön kelpaamattomien lippujen hylkääminen. 2. Sanakirjaan otettaviksi määrättyjen tietojen tarkkaileminen. On valvottava, että keskeisiin sana-artikkeleihin haluttavat tiedot tulevat oikeiden hakusanojen kohdalle. 3. Sanakirjan myöhempiä käyttökelpoisuutta edistävien viittauksien valmistaminen. Työvaiheiden määrittely on välttämätöntä sen vuoksi, että haluamme julkaista sanakirjamme nidoksittain, ja tällöin jokaisen tiedon on oltava jo ensimmäisiä sana-artikkeleita kirjoitettaessa vastaavan hakusanan kohdalla ja jokaisen viitteen oikeassa paikassa aakkosjärjestyksessä. Vuoden 1964 marraskuuhun mennessä oli suoritettu kirjaimilla A—D alkavan aineksen esikäsittely. Laskelmiemme mukaan sana-artikkelien kirjoitus voi alkaa 60-luvun lopulla, ja koko Új Magyar Tájszótár, jonka olemme suunnitelleet neljäksi noin 100 A/5-arkin suuruiseksi nidokseksi, tulee otaksuttavasti tutkijoiden käyttöön 1970-luvun puolivälin paikkeilla.

Vaikka sanakirjan ilmestyminen on siis vielä valitettavan kaukainen tapahtuma, voidaan sen koosta nytkin jo nähdä, mitä siltä voidaan odottaa ja mitä ei.

Odotamme siitä SZINNYEM Magyar Tájszótárin ajallista ja rakenteellista jatkajaa, vuosien 1890 ja 1960 välisen ajan painetuissa lähteissä ja käsikirjoituksissa hajallaan olevien murreasanojen ja kansatieteellisten aineiden tarpeeksi kriittistä kokoajaa, ja odotamme teoksemme myös vastaavan sanakirjan toimittamiselle nykyisin asetettavia vaatimuksia.

Ei voida esimerkiksi odottaa, että tämä sanakirja olisi sanan varsinaisessa mielessä synkroninen, sillä silloin se käsittelee vain vielä nykyisinkin elävää sana-ainesta. 70 vuoden väliaika velvoittaa: sanakirjassamme pitää nykyisten murreasanojen rinnalla olla paikka viime vuosisadan loppuosan ja tämän vuosisadan alun lähteissä esiintyville murreasanoille. Koetamme pitää huolta siitä,

että sanakirjamme käyttäjät olisivat aina tarkoin selvillä tietojemme ajasta. Ei voida myöskään odottaa, että sanakirjan toimittajat varmistaisivat erikseen kunkin lähteen jokaisen yksityisen tiedonannon paikkansapitävyyden. Meidän on tyydyttävä korjaamaan vain ne silmäänpistävät virheet, jotka normaalin kriittisesti tutkiessamme voimme huomata; lähteen toimittajan on viime kädessä vastattava tiedon paikkansapitävyydestä. Meidän vastuullamme on, että toistamme lähdeosteiden tiedot täsmällisesti.

Suoraan sanoen vastuumme ei siitä

huolimatta ole vähäinen. Kahdeksantoista vuoden aikana tapahtunut aineksenkeruu ei luonnollisesti ole aina ollut yhtä menestyksekästä, ja työtuloksissa esiintyy varmasti paljon epätasaisuutta. Meidän on siis toimitustyön muutenkin suuren vastuun lisäksi korjattava myös materiaalinkeruussa syntyneitä virheitä.

Päätteeksi sanottakoon, että olemme kukin voimiemme mukaan valmiit tekemään parhaamme, jotta Új Magyar Tájszótárista tulisi SZINNYEIN sanakirjan arvoinen perinteen säilyttäjä ja tie-teellisen työn käyttökelpoinen apuneuvo.

ÉVA B. LŐRINCZY